

AHISKA'DA MUSEVÎ TÜRKLER

M. Fahrettin KIRZIOĞLU

Bir zamanlar Çıldır Eyaleti merkezi Ahıska.

Çınaraltı'nın geçen sayılarında Bay Barkın'ın *Anadolu'daki Hristiyan Türklere Ait Araştırmalar* başlıklı yazıları çıktı. Çok yerinde ve güzel tanıklarla yazılan bu yazı, bana da aydınlarımızca bilinmeyen ve Kür Irmağı boyundaki Musevî ve Ortodoks olup bugün de yaşamakta olan Türkler hakkındaki bildiklerimi yazma duygusu verdi.

Bizde her nedense bugün bile Müslüman olmayan ve yanı başımızda hatta aramızda başka dinlerdeki Türkler hakkında olgun bir eser yazılmıyor. Eski ve yeni harflerle basılan Câmî'nin *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler* adlı eseriyle Reşid Saffet [Atabinen]'in 1934'te basılan hazarlaraya ait bir konferansından ve Kırım Karaî Türklerinden Şapşaloğlu'nun Türk Yurdu tarafından bastırılan *Kırım Karaî Türkleri* risalesinden başka bu yolda bir eser gözümüze ilişmiyor. Birkaç Halkevi dergisinde Anadolu'daki Hristiyan Türklere ait birkaç yazı ile İstanbul'da çıkan *Türklük* dergisinde de bu yolda birtakım yazılar bulunmaktadır. Nuseyriiler ve Nuseyriilik hakkındaki eser ise gönül dileğince bir yönden yazılmamakla birlikte bu alanda bizde yazılan iyi bir risaledir. Gagavuzlar üzerine yazılan ve dilimize çevrilenler de bu yolda değerli bilgiler vermektedir.

Konumuza geçmeden önce kendilerinden konuşacağımız Ahıska Musevî Türklerinin bulunduğu Yukarı Kür ve Çoruk boyları bölgesinin tarihî adı olan **Çıldır** sözünün türlü çağlarda

nasil anıldığını ve nereden geldiğine kısaca işaret edelim. Bunun için okuduğumuz kitaplar herkesçe bilindiğinden burada adlarını ve sayfa numaralarını göstermeyeceğiz.

Selçuklular çağında bütün Çoruk boyu ve Kür yukarısı **Çıldır** diye anılıyordu. 1578'de bugünkü Çıldır Gölü kıyısında [Safevîlerle] yapılan bir kavgadan sonra Atabeklerden alınan **Ahıska**'nın merkez olduğu ve Azgur'dan İspir'e, Kars'tan Kutayıs'a kadar uzanan bölgeye, 1829'da [imzalanan] Edirne Muahedesi'ne değin bütün Osmanlı çağında **Çıldır Eyaleti** denildi. XVII. Yüzyıl ortasında bu eyaleti gezen ve Ahıska'yı gören **Evliya Çelebî**, o zaman Çıldır denilen bu bölgeyi ünlü [savaş yeri] Çıldıran'la karıştırarak Yavuz'un Şah İsmail'i burada bozduğunu yazar. Bugün ise biz bu bölgeye Çıldır denildiğini görüyoruz. Eski Gürcü metinlerinde ve bugünkü Gürcü yazı dilinde de yine bu bölgeye Çıldır denilmektedir.

Milattan önce VII. Yüzyıldan başlayarak *Saka* ve *Masaget* adıyla anılan Türklerin Kür boyuna inip bütün Aras boyuna da yüzyıllarca hâkim oldukları bilinmektedir. Milattan sonra V. Yüzyıldan başlayarak VIII. Yüzyıl ortalarına kadar da Hazar adı altında büyük bir devlet kuran Türklerin, bugünkü Gürcistan ve Çıldır ile bütün Aras boyuna hâkim oldukları ve Müslüman Araplarla çarpışarak Erzurum'u da iki defa Müslümanlardan

geri alarak yerlilerine verdikleri bilinmektedir.

Bilindiği gibi pek laik olan Hazarlar, Harun Reşid çağında İslâm ülkelerinden ve Bizans'tan kovulan Musevî ve Yahudi din adamlarını kendi ülkelerine almış ve başta hakan ve beyler olmak üzere birçok Hazar boy ve oymakları Musevîliği kabul etmişlerdir. **Kıpçak** ülkesinde (Kırım, Ukrayna ve Polonya'da) yani Karadeniz'in kuzeyinde ve Musevîliğin Karaim mezhebinde bulunup ana dilleri Türkçe olan kimselerin işte Musevî olan bu eski Hazarların torunları olduğu anlaşılmakta ve kabul edilmektedir. Fakat Karadeniz doğusunda ve güneydoğusunda da bunlar gibi Hazarların veya onlarla soydaş olan bir Türk boyunun torunları yaşamakta olduğunu bilen ve araştıran olmamıştır.

1936-37 yılında **Ahıska**'ya en yakın ilçemiz olan Poskov'da bulunurken yaptığım araştırmalar sırasında Ahıska'da ana dilleri Türkçe olan ve her bakımdan Müslüman Türklerle benzedikleri hâlde dinlerinden ötürü Yahudi diye anılan bir zümrenin çiftçilik ve bağcılıkla uğraştığını duymuştum. Halk arasında *Ahıska Yahudileri* denilen ve daha doğru bir adla bizim *Çıldır Musevî Türkleri* diyeceğimiz bu soydaşlarımız hakkında Poskov yerlilerinden ve Ahıska'dan gelme kimselerden yaptığımız soruşma ve araştırmalarımızı kısaca anlatmak istiyoruz.

Türkçeden başka dil bilmeyen ve her bakımdan (töre, inan, âşıklık ve hikâye söyleme...) Müslüman Türklere benzeyen bu Musevîler, Ahıska'nın ve Kobliyan [Adigön] kazasının ayrı mahalleleriyle birtakım köylerin başka başka mahallelerinde oturan yerlilerdir. Bağcılık, ekincilik ve hayvancılıkla uğraşan bu Musevîlere İstanbul'dan hahamlar gelerek Tevrat'ı Yahudice okurlar ve bunlara Yahudice okuma ve yazma öğretirlerse de duaları bile Türkçe olan bu halkın pek çoğu Yahudiceyi hiç bilmez ve öğrenmek de istemezler. Hahamlar Tevrat'ı ve başka duaları okuduktan sonra bunları Türkçe olarak halka anlatmaya mecbur olurlar.

Bu Yahudilerin bugün Ahıska'da ve köylerinde oturdukları semt ve mahallelere **Rabat** adı verilmektedir. Yaşlı kimselerin anlattıklarına göre eskiden bu Türkçe konuşan Yahudiler bütün Çıldır eyaletinde, yani Azgur'dan Bayburt'a ve Acara'dan Gümrü'ye kadar uzanan bölgede dağınık olarak köylerde ve kasabalarda yine Rabat adlı mahallelerde otururlarmış. Birtakımı zamanla dönüp Müslüman olmuşlar. Bu yüzdendir ki bugün bile Poskov kazasının merkezi olan **Duğur**'un **Rabat** diye anılan mahallesinde eskiden Yahudilerin oturduğu söylenmektedir. Çıldır Gölü'nün yanında bulunan ve III. Murad çağındaki Çıldır Savaşı (1578)'ndan bahseden

tarihlerimizde Şeytan Kale, İblis Kale diye anılan ünlü ve büyük kalenin de adı Rabat'tır. Eskiden burada da Yahudilerin bulunduğu anlatılır. Bütün Çoruk (Artvin) ilinin yirmiden fazla Rabat adlı köy, semt ve mahallelerinde eskiden Yahudilerin yaşadığı hikâye edilmektedir. Rabat adlı yerleri Van ve Erzincan bölgelerinde de görmekteyiz.

Bugünkü Ahıska Musevîlerinden hiçbirisiyle görüşmek mümkün olmadıysa da onların komşularından dilleri ve törelerine ait bazı bilgileri edinmek kolay oldu. Bu Musevî Türkler de, bütün Ahıskalıları gibi *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*'ni bilmekte ve ayların adını Türkçe olarak söyle saymaktadırlar: *Mart, abrel, çiçekayı, kirezayı, orağayı, çürükayı (veya çayırayı), böğrüm ayı* (veya harmanayı), şarabayı, koçayı, karakış, zemheri, gücüg.*

Kullandıkları adlardan birçoğu da Türkçedir. Meselâ erkek adlarından *Aslan, Mentеш, Bayram, Dada, Hanverdi, Taştan*; kadın adlarından *İnci, Sona, Hatun, Beğrehatın* adlı Musevîler köylerinde çoktur. Bütün Ahıskalıları gibi bunlar da sonlarında a ve e harfleri bulunan sözlerin sonuna bir y ekleyerek söylerler: *Baba-babay, ana-anay, ata-atay, dada-daday, dede-dedey, nene-neney, dere-derey, iğne-iğney...*

Bu Musevîler arasında bizim Müslümanlar gibi ve Türkçe konuşan Rum ve Ermeniler gibi *Koroğlu, Kerem, Âşık Garip, Aslan Bey, Kurbanî* gibi türkülü ve sayısız türküsüz hikâyeler pek çok sevilir ve bunları söylemek âdeti çok yaygındır. Aralarından yetişen ve saz çalarak hikâye ve deyiş söyleyen Yahudi âşıklardan birtakımı çok ünlüdür. Karşılaştıkları Müslüman âşıklarla deyişirken imtihan sırası gelince Tevrat'taki derin din işlerinden söyleyerek çok defalar rakiplerini mat ederler. Geçen çağdakilerle yirmiden çoğunun adı bilinen bu Musevî âşıklardan *Ahtarî* veya *Aktarî* tapşırılmalı (mahlâslı) birisi Poskhovlu ünlü **Âşık Zülâlî** ile 1889'da görüşerek o sıra ve ondan sonraları da birkaç defa karşıberi deyişmiştir. Alevî-Bektaşî olan Ardahan [Damal] Türkmenleri arasında ve başka Müslüman köylerinde çok dolaşan Ahtarî'yle Zülâlî gençliğinde Damal'ın Sors Türkmenleri arasında ilk olarak karşılaşmıştır. Çalıp çağırırken ikide bir hasım isteyen bu Ahtarî ile Zülâlî karşılaşınca söyledikleri irticali deyişlerden ele geçeni, bu Musevî Türklerin bir halk şairi deyişine örnek olarak aşağıya alıyoruz. İlkın 70 yaşına varan Ahtarî başlıyor:

Ahtarî:

*Bir fal attım elif düştü falıma,
Oynar çıldırırım Âşık Zülâlî;*

* Eylülde havalar bozuk, yeller boğanak yapıp böğürerek estiğinden bu aya böyle denildiği söylenmektedir.

*Avım nerden gelip düştün elime,
Tüyyün yoldururum Âşık Zülâlî.*

Zülâlî:

*Akar yıkar seller gibi çoşarım,
Köşkün kaldırım Âşık Ahtarî;
Kulağımdan tutar çift köşarım,
Çayır yoldururum Âşık Ahtarî.*

Ahtarî:

*Sen kimsin, ben kimim, tanı bir beni,
Kafam kızdı, beynim kaydı yeni,
Şimdi kuş memuru ederim seni,
Leylek saydırırım Âşık Zülâlî.*

Zülâlî:

*Birden aklın başa topladım ben,
Kâh zıpladı kâh da hopladım ben,
Canbaz gibi ipten oynadım ben,
Zurna çaldırırım Âşık Ahtarî.*

Ahtarî:

*Şeker gibi konuş gel Ahtar ile,
Hiçbir söz yutamam bu mantar ile,
Seni iplik eder kıl kantar ile,
Çeker tarttırırım Âşık Zülâlî.*

Zülâlî:

*Aklın varsa uzak gez Zülâl ile,
Söyle, dinle, yürü erkân yol ile,
Yoksa on paraya bir dellâl ile,
Alır sattırırım Âşık Ahtarî.*

Koca Ahtarî, işin kötüye varmasını istemediğinden tatlılığa başlıyor:

*Bülbül vazgeçmez gülünden,
Benim yavrum kuzum Zülâl;
Yavru git kalma yolundan,
Sana kurban özüm Zülâl.*

Zülâlî:

*Yeni gurbete çıkarım,
Çekerler mi nazım Ahtar;
Daha çok canlar yakarım,
Vardır atas közüm Ahtar.*

Ahtarî:

*Birkaç söz dedimse çok da,
Zülfü yare değdi nokda,
Şan alayım âşıklıkda,
Vallahi yok gözüm Zülâl.*

Zülâlî:

*Çok âşıklar hulyâsında,
Beni görür rüyasında,
Hazreti pîr sayesinde,
Utanır mı yüzüm Ahtar.*

Ahtarî:

*Cünhe çoksa kusurunda,
Affolunur soğununda (sonunda),
Der **Ahtarî** huzurunda,
Gezem dizim dizim Zülâl.*

Zülâlî:

*Birden ne oldu benligen,
Yel mi dokundu dirligen,
Diyeceğim yok erligen,
Der **Zülâlî** sözüm Ahtar.*

Eski tarih kitaplarımızı okurken Çaldır-Çıldır eyaletinin de kendisinden sayıldığı Gürcistan'a ait ve bu Musevîlerin dedeleri üzerine olup gözümüze işen birkaç satırı aşağıya alıyoruz:

Ünlü **Müneccimbaşı**'nın *Câmiü'd-Düvel'*inin tercümesi olan *Sahayifü'l-Ahbar* (c.I, s. 395)'da Ümmet-i Hazar'dan bahsedilirken, "**İbnü'l-Esîr** onlar için *Gürcü'dür dediği sahih değildir.*" deniliyor. Bu ifade Emevî ve Abbashlar çağında Hazarlarla Gürcüleri birbirine karıştıracak kadar birbirlerine her bakımdan benzediklerini gösterir.

1578 ve 1586 yıllarındaki doğu seferlerimizde Kars, Ahıska ve çevresinde bulunarak Gürcistan hakkında bizde ilk olarak yerinde yapılan bir bilgi veren **Gelibolulu Âli Künhü'l-Ahbar** (basılmayan IV. Cilt)'da şunları yazıyor ki sonradan *Cihannümâ* ve başka tarihlerimizde de bunun tekrar edildiğini görüyoruz. Bunda Gürcüler için, "*Kendi zumlarınca nesebleri Davud Peygamber'e müntehidir.*" [denilmektedir]. Tiflis ve Ahıska'yı görüp anlatan **Evliya Çelebi** (c. I, s. 320) de, Gürcistan'ı ve Gürcüleri anlatırken şöyle demektedir: "*Bunlar hep Yahudilerden, Davud Aleyhisselâm ümmetinden iken Mesihlik taslayıp İncil ile amel ederler. Hepsî birden on iki lisan mütekellimdirler [konuşurlar].*"

Eski Çıldır (Ahıska) eyaletimize ait ilâm ve kanunnâmelerle benzerleri gibi vesikalar arşivlerimizde araştırılınca bu *Çıldır Musevî Türkleri* üzerine daha çok ve iyi bilgiler edinileceği şüphesizdir. Bir başka yazımızda da Tiflis'le Ahıska arasında bulunan **Zalga** bölgesindeki yerli Ortodoks Türklerden haber vereceğiz. Poskhov kazasında eskiden nüfus memurluğu yapmış bulunan Hirtıs beylerinden Binalı Beğ'in elinde bulunan ve Hicrî 1183-1241 [1869-1826] yılları arasında yazılan Ahıska ilâmnâmelerinin birer sureti çıkarılmış bulunan İlâm Defteri'nde bu Musevîler için şöyle bir yazı bulunmaktadır (Yaprak 48):

"Diğer cizye ilâmı,

Der-i devlet-mekîne arz-ı dâti kemîneleri budur ki, 233 senesine mahsuben Çıldır eyaletinde vâki ehli zimmet kefare ve Yahudi taifelerinin cizye-i şer'iyelerinin cibayeti hâlâ Vali-i Eyalet-i Çıldır Es-Seyid Lûtfullah Paşa uhdesine havale olunup..."

Çınaraltı dergisi, Sayı: 26 (31 İkincikânun 1942).